

Kohoutek, Jiří; Vácha, Zdeněk; Vrla, Radim

Pozdně románské kamenické články z hradu Brumova

Archaeologia historica. 2007, vol. 32, iss. [1], pp. 297-308

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140717>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Pozdně románské kamenické články z hradu Brumova

JIŘÍ KOHOUTEK – ZDENĚK VÁCHA – RADIM VRLA

Abstrakt: Hrad Brumov, zeměpanské založení při staré komunikaci na moravsko – uherském pomezí, vzniká jako kamenná stavba patrně někdy v průběhu první čtvrtiny 13. století, stavební činnost zde probíhala ještě ve 30. a 40. letech téhož věku. Kamenické články – předmět této stati – nalezené v areálu hradu při archeologickém zkoumání v letech 1977–82, jsou právě datovací pomůckou pro jeho stavební vývoj ve středověku a pro zařazení do dobového kontextu stavební produkce monistické, sakrální i profánní v oblasti jihovýchodní Moravy.

Klíčová slova: Hrad – kamenické články – tympanon – pozdně-románský – architektura.

Late Romanesque Masonic Elements in Brumov Castle

Abstract: Brumov castle, a seat of Moravian rulers by an old trail at the Moravian-Hungarian border, originated as a stone building probably in the course of the first quarter of the 13th century. However, construction activities took place on the site as late as the 1230's and 1240's. Masonic elements, subject of the article, found in the castle area during archaeological research in 1977–82, are important dating tools illustrating the building development of the castle in the Middle Ages and facilitating its incorporation in the period context of the monistic, religious and secular building output in south-east Moravia.

Key words: Castle – masonic elements – tympanum – late Romanesque – architecture.

Stručný nárys dějin hradu

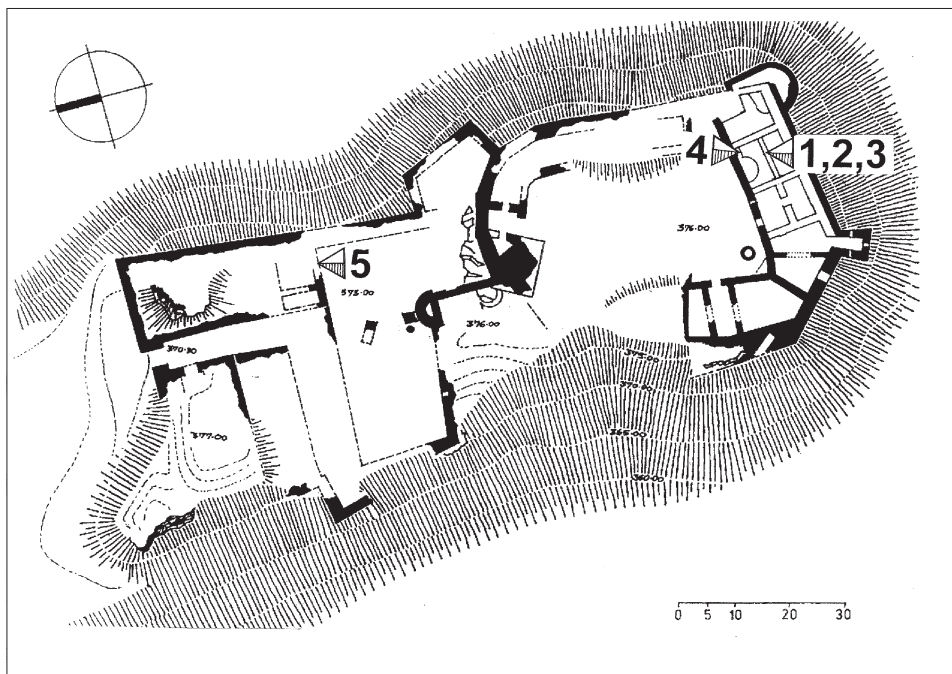
Hrad Brumov, střežící vyústění staré komunikace přes Vlárský průsmyk na moravské straně, byl zbudován na výrazné ostrožně horského pásma Hložecké skupiny Bílých Karpat.

Archeologický výzkum, který zde probíhal v letech 1977 až 1982 a patřil ve své době k největším akcím svého druhu na našem území, přinesl celou řadu nových závažných poznatků, které významnou měrou pozměnily tehdejší náhled na historický vývoj jihovýchodní Moravy ve středověku. Strategické místo, které bylo vybráno pro stavbu hradu, bylo poprvé, jak prokázal archeologický výzkum, osídleno již v 1. století př. n. l., tedy v období, kdy na jihovýchodní Moravu zasahoval z karpatské kotliny vliv púchovské kultury. Další fáze osídlení následovala v průběhu 12. století a již v průběhu první čtvrtiny 13. století zde vznikl kamenný hrad s mohutnou hranolovou věží (donjonem) na severním okraji hradního jádra. Brumovský hrad zjevně náležel mezi zeměpanská založení, realizovaná na východě Moravy za vlády moravského markraběte Vladislava Jindřicha někdy v průběhu let 1209 až 1222. K roku 1224 se také hlásí první písemná zpráva, vztahující se nepřímou k existenci brumovského hradu, který měl patrně tehdy v držení královský purkrabí Svěslav (Janiš–Kohoutek 2003, 363), počátky kamenné fortifikace (včetně předpokládané kaple s tympanonem, jenž je s ní spojován a jemuž se věnujeme níže) jsou nejnověji kladeny do 30. až 40. let 13. století (Plaček 2006, 116–117). Význam hradu vzrostl za konfliktu mezi Moravou a Uhrami v roce 1253, takže jeho správou byl pověřen jeden z předních dvořanů krále Přemysla Otakara II. Smil ze Stříleka a Brumova, který zde působil v letech 1255–1273. Smil byl zároveň fundátorem Smilheimu (1261), mužského cisterciáckého kláštera Rosa Mariae ve Vizovicích, nedaleko Brumova, který byl osazen mnichy z Velehradu (Kohoutek–Vácha–Vrla 2002, 426; Janiš–Kohoutek 2003, 367; Borovský 2005, 36). Důležitá úloha brumovského hradu, resp. jeho purkrabího, vyplývá také ze znění textu mírové dohody mezi českým a uherským královstvím z roku 1271, kde je zakotveno, že udržování pořádku na moravsko-uherské hranici mají ze strany uherského království na starost župani nitranský a bratislavský, z moravské pak komoří moravský a purkrabí brumovský („burcravius de Brumowe“). V letech 1294 až 1303 byl pověřen správou hradu Oldřich z Hradce, který

Obr. 1. Hrad Brumov; celkový pohled od jihozápadu; uprostřed snímku hradní jádro, nalevo areál předhradí. Foto R. Vrla 2004.

Abb. 1. Burg Brumov; Gesamtansicht von Südwesten her; in der Bildmitte der Burgkern, links das Areal der Vorburg. Foto R. Vrla 2004.

Obr. 2. Hrad Brumov; půdorys hradu s vyznačením míst nálezů jednotlivých architektonických fragmentů, číslování odpovídá textu. Podklad J. Kohoutek 1995, doplněno.

Abb. 2. Burg Brumov; Grundriß der Burg mit Kennzeichnung der Orte, an denen die einzelnen architektonischen Fragmente gefunden wurden, die Numerierung entspricht dem Text. Vorlage J. Kohoutek 1995, ergänzt.

zde zastával také funkci gubernátora tzv. lucké provincie (Pokluda 2005, 14). Ve 14. století zůstal hrad i nadále královským majetkem, např. v roce 1342 zde vydal jednu z listin Karel IV., tehdy ještě jako moravský markrabě. Jisté indicie (např. stopy požárové vrstvy v sondách na nádvoří) mohou snad svědčit o jeho poškození na počátku 14. století, možná v souvislosti s vpády Matouše Čáka Trenčanského na Moravu. Není vyloučeno, že na přelomu 14. a 15. století se hrad Brumov ocitl v zástavním držení některých šlechtických rodů, v úvahu přicházejí především Kravařové. Podle ne zcela spolehlivých údajů Tomáše Pešiny z Čechorodu byl brumovský hrad po vypuknutí husitských válek v držení Bočka ml. z Kunštátu, který se na něm bránil útokům olomouckého biskupa Jana XI. Železného. O tom, že se Brumov skutečně dostal do moci husitů, svědčí však až pozdější zpráva z roku 1430 (Pokluda 2005, 20). Ze spolehlivých pramenů je ale známo, že zde v říjnu 1424 pobýval sám král Zikmund, jenž později, roku 1426, Brumov přenechal i se sousedními hrady Starým Světlovem a Pulčínem své manželce Barboře Celské. V jejích službách zde pak vystupoval známý válečník Pankrác ze Sv. Mikuláše, který posléze směnil Brumov někdy kolem roku 1440 s pány z Cimburka za hrad Sehradice (Engelsberg). Cimburkové se na Brumově udrželi téměř tři desetiletí, ale za další česko-uherské války, patrně v roce 1468, byl Brumov dobyt králem Matyášem Korvínem a novými pány se zde stali Podmaničtí z Podmanína, za jejichž panství se Brumov stal zbožím alodním (1503). V letech 1519 až 1574 bylo brumovské panství v majetku Meziříčských z Lomnice, za nichž v první polovině 16. století došlo k rozsáhlé renesanční přestavbě hradu (Kohoutek 1995, 10), po nich získali Brumov Kavkové z Řičan (1574–1622), po valašských bouřích na počátku třicetileté války pak přešlo brumovské panství do rukou uherské šlechty. Významným byl rok 1659, kdy Ester Forgáčová z Gýmeše rozdělila celé panství na pět dílů mezi své dcery, hrad zůstal ve společném vlastnictví, což se nepříliš příznivě promítlo do jeho stavu. Přesto sehrál důležitou roli jako vojenská pohraniční pevnost především za vpádu tureckých a tatarských vojsk v roce 1663 a dále pak za tzv. kuruckých vojen – uherských povstání v letech 1680–1683 a 1703–1711. V 18. století ale svůj strategický význam ztratil, po požáru v roce 1760 byl jen nouzově opraven a v letech 1826–1827 byl zcela opuštěn a stal se pro místní obyvatele zdrojem lehce dosažitelného stavebního materiálu.

Pozůstatky pozdně románského hradu se podařilo zachytit až v průběhu třetí výzkumné etapy v průběhu roku 1979 (Kohoutek 1981, 272–273; Kohoutek 2005, 227–233), kdy byly v čele jádra hradu odkryty jednak základy hranolového donjonu o straně 11–12 m, dále se pomocí zjišťovacích sond podařilo vymezit přibližně jeho rozsah (hradní jádro – tzv. horní hrad), ale především byly v sekundárním uložení nalezeny pozdně románské architektonické fragmenty, jejichž vyhodnocení je náplní této studie.

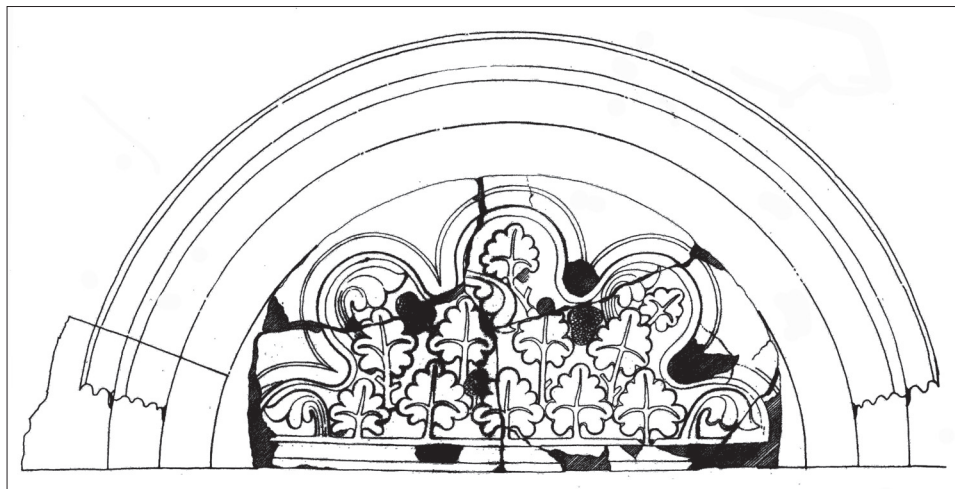
Nálezové okolnosti

Z pozdně románské architektonické výpravy hradu Brumov je doposud známo 5 kame-nických článků, nalezených zde v rámci zmíněného archeologického výzkumu a následných sanačních prací. Ani jeden z uvedených prvků nebyl nalezen v původní poloze; nacházely se buďto v mladších suťových vrstvách, případně byly druhotně použity jako běžný stavební kámen v mladších stavebních konstrukcích.

Jde o tympanon s motivem vinné révy, blok archivolty portálu, poškozený blok s hlavicí, fragment zavinutí listu (tyto kusy byly nalezeny v rámci archeologického výzkumu v letech 1981 a 1982) a o blok náběhu klenebních žeber (ten byl vyjmut ze zdiva v rámci jeho památkové sanace na počátku 90. let 20. století).

Zmíněný blok náběhu klenebních žeber byl vyjmut ze zdiva příčného traktu, přepažujícího areál tzv. Dolního hradu. Vznik konstrukcí tohoto traktu bývá spojován s rozsáhlými úpravami hradu, probíhajícími v období od 2. poloviny 15. století do 2. půle století následujícího.

Velká část souboru sledovaných architektonických článků (jmenovitě tympanon, archi-volta a blok s hlavicí) byla nalezena v suťové vrstvě v interiéru jižního palácového křídla

Obr. 3. Hrad Brumov; tympanon s blokem archivolty – částečná rekonstrukce. Zaměření R. Vrla 2006.

Abb. 3. Burg Brumov; Tympanon mit Archivoltensteinblock – teilweise rekonstruiert. Vermessung R. Vrla 2006.

hradu. Suť tvořila substrukci příčky, přepažující poměrně rozlehlou suterénní místnost. Podle výsledků archeologického výzkumu je možno suťovou vrstvu s nálezy rámcově datovat do období kolem závěru 15. století. Bobule hlavičky byla vyzvednuta ze sondy při východní stěně téže místnosti.

Obr. 4. Hrad Brumov; tympanon, detail reliéfní výzdoby. Foto R. Vrla 2006.

Abb. 4. Burg Brumov; Tympanon, Detail der Reliefverzierung. Foto R. Vrla 2006.

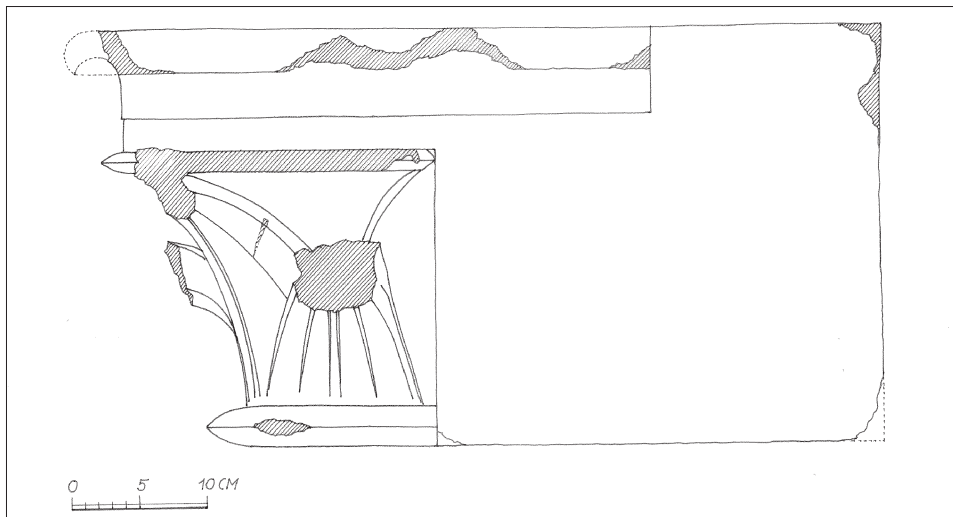
Výše uvedené skutečnosti nám umožňují konstatovat, že pozdně románský objekt (objekty?), k jehož kvalitní architektonické výbavě nalezený soubor článků náležel, byl rozebrán (případně odstrojen) v rámci výše zmíněných stavebních úprav, započatých ve 2. polovině, resp. v závěru 15. století. Je možné, že zániku objektu předcházelo jeho poškození, související s válečnými událostmi, jimiž hrad Brumov v 15. století prošel.

Katalog článků

Tympanon

Tympanon (uložen v Muzeu jihovýchodní Moravy na hradě Malenovice), sestávající z 5 fragmentů vzniklých rozlomením jediného bloku, má rozměry 120 na 60 cm, tloušťka bloku je cca 22–24 cm.

Blok je rámován vlnovkou – sledem obloučků tvořených odsazeným oblounovým pro-

Obr. 5. Hrad Brumov; blok s hlavicí. Zaměření R. Vrla 2006.

Abb. 5. Burg Brumov; Steinblock mit Kapitell. Vermessung R. Vrla 2006.

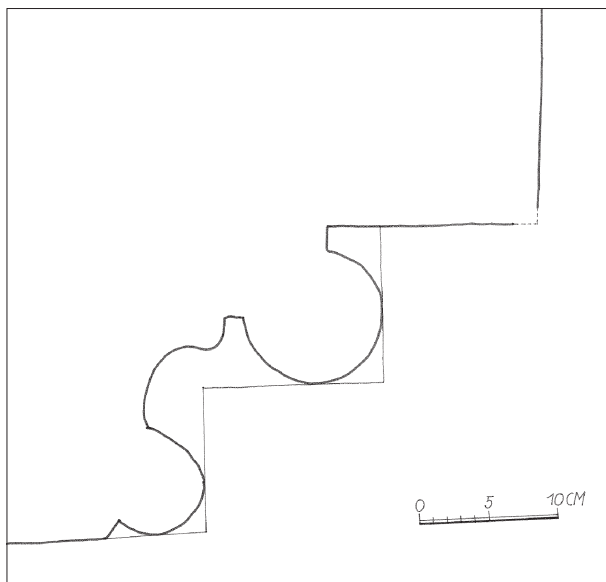
filem, sestávajícím z tří úplných poloobloukových laloků a dvou tříčtvrtečních při základně, přičemž obloun rámování pokračuje podél spodní hrany tympanonu. Vklslá plocha tympanonu je vyplněna vegetabilním reliéfem sestávajícím z úponků révy – listoví a hroznů – a polopalmet. Listoví je částečně podáno v perspektivě, spodní řada listů a krajní polopalmy vyrůstají z vodorovné větve, která je vlastně oběžnou lištou reliéfního pole, větévky dalších listů i stonky hroznů jsou vždy překryty předchozím pásem (vrstvou), nejsou tedy spojeny se základnou ani vzájemně propojeny. Modelace vegetabilní ornamentiky je měkká, s výjimkou architektonického rámce zde nenacházíme ostré hrany. Pro révové listoví je charakteristická kresba žilek s ostrým ukončením běžících do tří stran, uspořádaná symetricky do podoby rovné podélné a dvojice ohnutých bočních. Celé uspořádání reliéfu je spíše nahodilé, plochu vyplňuje nepravidelně a nedrží se symetrie.

Tympanon vykazuje úbytky na obou spodních okrajích a v místě zlomů, kámen však není hloubkově korodovaný,

Obr. 6. Hrad Brumov; blok s hlavicí, detail. Foto R. Vrla 2006.

Abb. 6. Burg Brumov; Steinblock mit Kapitell, Detail. Foto R. Vrla 2006.

Obr. 7. Hrad Brumov; archivolta; vodorovný řez profilací prvku. Zaměření R. Vrla 2006.

Abb. 7. Burg Brumov; Archivolte; waagerechter Schnitt des Profilierungselementes. Vermessung R. Vrla 2006.

Obr. 8. Hrad Brumov; blok archivoly. Foto R. Vrla 2006.

Abb. 8. Burg Brumov; Archivoltensteinblock. Foto R. Vrla 2006.

Obr. 9. Hrad Brumov; bobule. Foto R. Vrla 2006.

Abb. 9. Burg Brumov; Knospe. Foto R. Vrla 2006.

zachovány jsou zřetelné i stopy nástrojů, na bloku nejsou dnes viditelné zbytky polychromie.

Blok ostění portálu (?) s hlavicí

Blok s hlavicí kalichového typu spočívající na talířovém prstenci. Hladké jádro hlavice je pokryté poměrně širokými jazykovými listy, řazenými do dvou úrovní. Listy v důsledku mechanického poškození postrádají ukončení, v místě odpoutání od bloku došlo k jejich odlomení. Spodní plocha listů, s výjimkou listu provázaného přímo s blokem, má výrazné žebrování. Hlavice je završena zbytky talířového prstence, horní okraj v úseku vnitřní strany bloku tvoří podvinutá římsa. Na vrchní ploše bloku je zřetelné rýsování, určující na straně čela hlavice a na vnitřní straně hranici přesahu.

Segment archivolty portálu

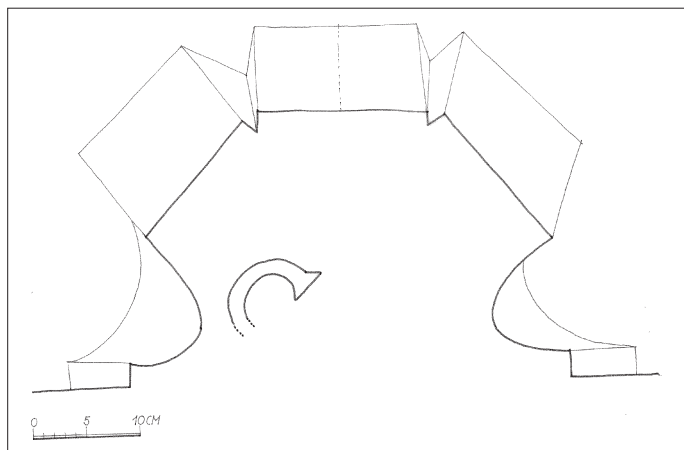
Blok archivolty s dvojitým ústupkem má ve spodní části náběžní štítky tvořené vlnovkou z drobných obloučků. Vnitřní profilaci tvoří obloun kruhového průřezu, následuje odsazený výžlabek přecházející do dalšího oblounu, tentokrát subtilnějšího. Zakřivení bloku archivolty v zásadě odpovídá tvaru tympanonu.

Bobule listu hlavice (?)

Zavinutý útvar, zúžený ve střední části, tvořený volutou s překrytím trojlaločným lístkem svrchu. Laloky lístku oddělené náznakem vrtaných důlků, na pravé straně závitku zachován vyčnívající růžek.

Blok náběhu klenebních žebor

Trojdílný blok s divergentními úseky hranolových výběhů s přízdní lištou. Na spodní ploše bloku torzo kamenické značky (?) obloukového tvaru.

Obr. 10. Hrad Brumov; blok náběhu klenebních žeber; pohled na spodní ložnou plochu s fragmentem kamenické (?) značky. Zaměření R. Vrla 2006.

Abb. 10. Burg Brumov; Steinblock des Gewölberippenanlaufs; Blick auf die untere Auflagefläche mit Fragment des Steinmetzzeichens (?). Vermessung R. Vrla 2006.

Obr. 11. Hrad Brumov; blok náběhu klenebních žeber. Foto R. Vrla 2006.

Abb. 11. Burg Brumov; Steinblock des Gewölberippenanlaufs. Foto R. Vrla 2006.

Obr. 12. Wiener Neustadt (Viedeňské Nové Město); dóm, hlavice přípory hlavní lodi (www.burgenseite.com).

Abb. 12. Wiener Neustadt; Dom, Kapitelle am Gewölbedienst des Mittelschiffs (www.burgenseite.com).

Obr. 13. Velehrad; hlavice v lapidáriu. Foto Z. Vácha 2006.

Abb. 13. Velehrad; Kapitell im Lapidarium. Foto Z. Vácha 2006.

Obr. 14. Velehrad; reliéf s motivem révy, blok oblouku v lapidáriu. Foto Z. Vácha 2006.

Abb. 14. Velehrad; Relief mit Rebenmotiv, Bogensteinblock im Lapidarium. Foto Z. Vácha 2006.

Závěr

Při snaze o zařazení brumovských článků do kontextu kamenosochařské produkce regionu se zdá být situace jednoznačná. Vzhledem k rozhodující roli velehradské huti dominující v celé oblasti východní Moravy a zasahující i na území západního Slovenska (Gajdošová–Paulusová 1997, 43) je i zde nutné předpokládat její účast. Jak jsme zmínili v souvislosti s články hradu Lukova (Kohoutek–Vácha–Vřla 2006, 235–248), je potřebné počítat s prací velehradských kameníků též na hradech Buchlově i Brumově. Spojení s Velehradem je opakovaně konstatováno zejména v souvislosti s nejvýraznějším a zároveň nejvýznamnějším článkem ze zachovaného brumovského souboru – tympanonem zaniklého portálu (Pojsl 1990, 43; Kuthan 1994, 80; Plaček 2001, 130–131; Kohoutek 1995, 122; Plaček 2006, 116–117). Zejména bývá zdůrazňována podobnost s ornamentikou ostění oblouků předpokládané studniční kaple, nyní ve velehradském lapidáriu.

Při analýze brumovských článků, jejichž vzájemný vztah na základě nálezové situace v rámci archeologického výzkumu není jednoznačný, nelze zcela pominout možnost druhotného přenesení na hrad, byť jde o málo pravděpodobnou eventualitu. Za související lze snad považovat tympanon a blok úseku archivoly, jejího náběhu. Profilaci náběhu – patrně se souvisejícím vnitřním sloupkem a vnějším oblounovým profilem ostění s možným ukončením drápkem – nelze spojit s blokem s kalichovou hlavicí. Za odůvodněného předpokladu pokračování profilace archivoly tympanonu v ostění portálu jej blok hlavice nesplňuje. Rovněž pro nalezenou „bobulí“ nenacházíme jednoznačný vztah k existující hlavicí (což nevylučuje zcela vztah k předpokládanému zaniklému – nenalezenému pendantu). Fragment náběhu žebrové klenby s hranolovým profilem zůstává předběžně bez kontextu.

Tympanon, pocházející – jak usuzujeme z použití eucharistického motivu révy – z portálu hradní kaple, nemá u nás přímé analogie. Porovnání se zde nabízí v případě tympanonu bývalého portálu severní boční lodi farního kostela sv. Michala ve Vídni, jehož vznik se klade mezi roky 1241–52 (Schwarz, in Fillitz 1998, 307). Plochu tympanonu tam též prakticky úplně pokrývá vinná réva, středem kompozice je však kříž (crux gemmata) a trojlaločný oblouk nevymezuje reliéfní plochu; úponky révy přecházejí přes hranu a pokrývají celou plochu tympanonu.

Brumovský reliéf tympanonu je komponován do vlnovkového – obloučkového rámce, jenž je častým portálovým motivem. Vyskytuje se na řadě tympanonů moravských pozdně románských portálů sakrálních staveb (Újezd u Černé Hory, Deblín, Podivín, Třebíč, Oslavany), na Velehradě rámuje oblouk portálu do refektáře bez tympanonu. V případě segmentu obloučkového vlysu kuchyně hradu Buchlova, patrně v druhotné pozici, se uvažuje též o jeho původu v sakrální hradní stavbě, jako armování středního oblouku tribuny (Janiš–Kohoutek 2003, 360). Pro použitý motiv révoví je obecně uvažováno o francouzských vzorech, pro Magdeburský dóm 1220/30 přímo o francouzských mistrech a remešských vzorech (Möbius – Möbius, 1974, k obr. 117–118). V případě Brumova je révoví kombinováno s motivem polopalmet, což je spojení známé též ze západního portálu cisterciáckého klášterního kostela Porta Coeli v Předklášteří u Tišnova. Jde-li zde pouze o perspektivní stylizaci, o formální obohacení taroslovného repertoáru, či zda mají palmy i ikonografický význam, nelze s jistotou říci.

V případě bloku s hlavicí musíme uvažovat o dalším prvku zaniklé hradní architektury stejného stáří, předběžně bez možností bližšího určení. U „bobulovitého“ fragmentu nejde o běžný kulovitý útvar, ale o širší válcovitý závitkový listu, uprostřed zúžený a pokrytý trojla- ločným listem s naznačením vrtných důlků ve styku laloků. V případě tohoto fragmentu mohlo jít též o ukončení listů hlavice nějaké klenební přípor, jejichž měřítko mohlo být oproti zachované kalichové hlavici větší, o případném původu fragmentu z podstřešního vlysu tvořeného zavínutými listy (např. klášterní kostel Porta Coeli v Předklášteří) neuvažujeme. Blízkou tvarovou analogii širokých závitků („bobulí“) nacházíme ve Vídeňském Novém Městě na hlavicích přípor dómu. Brumovská situace mohla být totožná s tímto dolnorakouským příkladem – zatímco krajní listy hlavic pilířů mají jednoduché, uprostřed zúžené válcovité bobule, zavínuté ukončení žebrovaného středního jazykového listu je pokryto laločnatým útvarem. Mělece vrtnané důlky mezi laloky listku pokrývajícího brumovský fragment jej však přibližují zmíněnému reliéfu révové dekorace velehradských studničních oblouků, vinné listy tympanonu z Brumova je totiž postrádají. Přímé velehradské analogie nám, žel, pro ukončení jazykových listů sloupových hlavic scházejí, v lapidáriu na Velehradě nalezneme téměř identické kalichové hlavice (i když zde převládají hlavice košovité, resp. rozvilinové), bobule (zavínutí listů) jsou však vesměs uraženy.

Soubor architektonických prvků z hradu Brumova, dokládající existenci kvalitní pozdně románské kamenosochařské produkce v regionu jihovýchodní Moravy, souvisí nesporně s jejím centrem ve velehradském klášteře. Identifikace hradní stavby či staveb, z nichž patrně pocházejí, se však doposud nepodařila.

K tisku doporučil prof. PhDr. Zdeněk Měřínský, CSc.

Literatura

- BOROVSKÝ, T., 2005: Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě. Brno.
- JANIŠ, D.–KOHOUTEK, J., 2003: Královské hrady východní Moravy a jejich úloha v mocenském a správním systému ve 13. a 14. století, AH 28, 357–374.
- FILLITZ, H. (Ed.), 1998: Früh- und Hochmittelalter (Geschichte der bildenden Kunst in Österreich), text k architektuře Mario Schwarz. München.
- GAJDOŠOVÁ, I.–PAULUSOVÁ, S., 1997: Kláštor na Veľkej Skalke. Výskum a obnova, Pamiatky a múzeá 3, 41–44.
- KOHOUTEK, J., 1981: Výzkum hradu Brumova v letech 1978 a 1979, AH 13, 271–276.
- 1995: Hrady jihovýchodní Moravy. Zlín.
- 2005: Hrady Brumov a Lukov – výzkum a následná rekonstrukce 1995, AH 30, 227–233.
- KOHOUTEK, J.–VÁCHA, Z.–VRLA, R., 2002: Nové poznatky o gotické architektuře jihovýchodní Moravy, AH 27, 425–444.
- 2006: Pozdně románské architektonické články z hradu Lukova, AH 31, 235–248.
- KUTHAN, J., 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Vimperk.
- MÖBIUS, F.–MÖBIUS, H., 1974: Ecclesia Ornata. Berlin.
- POJSL, M., 1990: Velehrad. Stavební památky bývalého cisterciáckého kláštera. Brno.
- POKLUDA, Z., 2005: Brumov – osudy hradu a jeho držitelů. Zlín.

PLAČEK, M., 2006: Moravské hrady za vlády Přemyslovců s jejich proměny. In: Sága moravských Přemyslovců. Život na Moravě od XI. do počátku XIV. století. Sborník a katalog výstavy pořádané Vlastivědným muzeem v Olomouci a Muzeem města Brna k 700. výročí tragické smrti Václava III., posledního českého krále z dynastie Přemyslovců, 109–124. Olomouc–Brno.

Zusammenfassung

Spätromanische Steinmetzelemente von der Burg Brumov

Die Burg Brumov (Braunau) wurde bereits im Verlauf des ersten Viertels des 13. Jahrhunderts als Stützpunkt des Landesherrn an der Grenze zu Ungarn errichtet. Durch spätere umfangreiche Umbauten wurde der ursprüngliche Bau beträchtlich verändert und ist heute nur noch als Torso erhalten geblieben. In den Jahren 1977 bis 1982 erfolgte dort eine archäologische Grabung und eine daran anschließende bauliche Sicherung der Ruinen, in deren Rahmen eine Gruppe von Steinmetzelementen aus der Zeit bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts gefunden wurden. Dabei handelt es sich um ein Tympanon mit dem Motiv einer Weinrebe, um den Teil einer Archivolte eines Portals, um einen beschädigten Steinblock mit Kapitell, um das Fragment eines Steinblocks in Form einer Knospe, bzw. eines verschlungenen Blattes und um einen Steinblock, bei dem es sich um den Anlauf eines prismatischen Rippengewölbes handelt.

Man kann davon ausgehen, daß das spätromanische Objekt (Objekte?), zu dessen architektonischer Gestaltung die gefundene Gruppe von Elementen gehörte, im Rahmen der oben erwähnten in der zweiten Hälfte bzw. Ende des 15. Jahrhunderts in Angriff genommenen Umbauten demontiert wurden. Es ist möglich, daß dem Verschwinden des Objektes seine Beschädigung vorausging, etwa im Zusammenhang mit den Kriegseignissen, von welchen die Burg Brumov im 15. Jahrhundert heimgesucht wurde.

Die gefundenen Elemente stammen aus verschiedenen Baukonstruktionen, ein direkter Zusammenhang läßt sich offenbar lediglich im Falle des Tympanons und des Steinblockes der Archivolte herstellen.

Bei der Einordnung der Elemente in den regionalen Kontext scheint die Situation eindeutig zu sein, was heißt, daß hinsichtlich der entscheidenden Rolle des in ganz Ostmähren dominierenden Velehrader Zisterzienserklosters auch hier eine Beteiligung dieser Bauhütte vorausgesetzt werden muß. Eine Verbindung mit Velehrad wurde wiederholt insbesondere im Zusammenhang mit dem ausdrucksvollsten und zugleich bedeutendsten Element der erhaltenen Brumover Gruppe festgestellt, d.h. mit dem Tympanon des nicht mehr vorhandenen Portals (Pojsl 1990, 43; Kuthan 1994, 80; Plaček 2001, 130–131; Kohoutek 1995, 122; Plaček 2006, 116–117). Besonders hervorgehoben wurde die Ähnlichkeit mit der Ornamentik der Laibung der sich heute im Velehrader Lapidarium befindenden Bögen der vermutlichen Brunnenkapelle. Die Profilierung des Steinblocks der Archivolte kann jedoch nicht mit dem Steinblock mit dem Kelchkapitell in Verbindung gebracht werden. Auch für die gefundene „Knospe“ finden wir keine eindeutige Beziehung zum existierenden Kapitell. Das Fragment des Anlaufes eines Rippengewölbes mit prismatischem Profil bleibt vorläufig ohne Kontext.

Das offenbar vom Portal der Burgkapelle stammende Tympanon hat auf dem Gebiet der Länder der böhmischen Krone keine direkte Analogie. Ein Vergleich bietet sich im Falle des Tympanons des ehemaligen Portals des nördlichen Seitenschiffs der Michaelerkirche in Wien an, deren Entstehung in den Zeitraum der Jahre 1241–52 gelegt wird (Schwarz, in Fillitz 1998, 307). Das Brumover Tympanonrelief wurde in einen wellen-, bzw. bogenförmigen Rahmen hineinkomponiert, was bei mährischen spätromanischen Portalen von Sakralbauten ein häufiges Tympanonmotiv war (Újezd u Černé Hory, Deblín, Podivín, Třebíč, Oslavany), in Velehrad wird das Portal zum Refektorium durch einen Bogen ohne Tympanon gerahmt. Für die Verwendung des Rebenmotivs werden im Allgemeinen französische Vorbilder in Erwägung gezogen, im Falle von Brumov wurde das Rebenmotiv mit der Halbpalmette kombiniert, eine Verbindung, die auf dem Gebiet der Länder der böhmischen Krone auch vom Westportal der Zisterzienser Klosterkirche Porta Coeli in Předklášteří bei Tišnov bekannt ist. Im Falle des Steinblocks mit dem Kapitell muß ein weiteres Element der Burgarchitektur gleichen Alters in Betracht gezogen werden, das vorerst nicht näher bestimmt werden kann. Bei dem „knospenartigen“ Fragment handelt es sich um kein gängiges kugelförmiges Gebilde, sondern um ein breiteres, zylindrisches, schneckenförmig verschlungenes Blatt, das sich in der Mitte verengt, von einem dreilappigen Blatt bedeckt wird und an den Berührungsstellen der Lappen die Andeutung gebohrter Grübchen aufweist. Bei diesem Fragment könnte es sich auch um den Abschluß von Kapitellblättern eines Gewölbedienstes handeln, deren Maßstab gegenüber dem erhaltenen Kelchkapitell möglicherweise größer war. Daß das Fragment eventuell von einem Blattfries mit Knospen hat stammen können (z.B. Klosterkirche Porta Coeli in Předklášteří) wird nicht in Betracht gezogen. Eine nahe Formenanalogie breiter Schnecken („Knospen“) finden wir in Wiener Neustadt an den Gewölbediensten der Kapelle des Doms. Eine direkte Velehrader Analogie für die Abschlüsse der Zungenblätter der Säulenkapitelle fehlen uns leider. Im Velehrader Lapidarium finden wir beinahe identische Kelchkapitelle (obwohl dort korbformige, bzw. Akanthuskapitelle vorherrschen), die Knospen (Schnecken) sind jedoch durchwegs abgebrochen.

Die Gruppe der architektonischen Elemente von der Burg Brumov belegen die Existenz einer qualitativ hochstehenden spätromanischen Steinmetzproduktion in der Region Südostmährens, die zweifellos mit ihrem Zentrum im Velehrader Kloster zusammenhängt. Eine Identifikation des Burgbaus, bzw. der Burgbauten, von denen sie offensichtlich stammten, ist bisher jedoch nicht gelungen.

Deutsch von Bernd Magar